

НЕПОКОРА МИСЛЕННЯ

ДОНЦОВ Д. Літературна есеїстика / Д.Донцов. –
Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. – 688 с.

Культурна ситуація в Україні міжвоєнного періоду у всій своїй повноцінній тривалій час не була об'єктом фундаментальних досліджень з різних причин. З одного боку – радянська ідеологія, з другого – ліберально-демократичні цінності. Звісно, були ентузіасти, які намагалися прописати в історії літературного процесу творчість поетів-вісниківців та представити в ньому ідейно-естетичну позицію «Вісника», редактором якого був Дмитро Донцов. Ім'я останнього й досі в певних колах є тим кліше, що асоціюється з ідеологією фашизму, терором та іншими неприємними для європейської спільноти поняттями. Насправді з іменем Д.Донцова пов'язана ціла культурна епоха в історії України. Замовчування або негачія цієї постаті призводить лише до неповних висновків та втрати важливої ланки в нашій інтелектуальній історії.

Дрогобицький Науково-ідеологічний центр ім. Д.Донцова взявся за досить складну, але шляхетну працю – створити серію видань «Вісниківська бібліотека». Це прагнення, вочевидь, мотивоване насамперед тим, аби подати ідейно-естетичні параметри такого явища як «вісниківство». Важливо наголосити, що термін «вісниківці» у нинішній літературознавчій практиці зазнав певного спрощення. Йдеться про те, що на противагу цьому терміну Володимир Державин створив інший – «Празька школа» – з метою знівелювати особливе значення «Вісника» та його головного редактора у формуванні поетів «нового, відважного мистецтва». «Вісниківство» – це окрема поетикальна (в широкому розумінні) традиція, яку можна зафіксувати, аналізуючи творчість Є.Маланюка, О.Стефановича, О.Ольжича, Ю.Липи та ін. І зводити назву лише до топосу Праги, забуваючи про джерела нового напрямку, є, м'яко кажучи, невиважено.

У 2009 р. вийшов том творів Уласа Самчука, де вміщено роман «Кулак» та цикли оповідань. Нагадаю, що цей твір Олена Теліга назвала найсильнішою епічною пробою автора. Видання літературної есеїстики Д.Донцова продовжує цю серію.

Повернення Д.Донцова до українського контексту має свою історію. 2001 р. у видавництві «Кальварія» вийшов перший том (треба зауважити – досить ошатний) геополітичних та ідеологічних праць Д.Донцова, до якого входять праці «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», «Підстави нашої політики», «Націоналізм». Одну з передмов написав світлої пам'яті Ярослав Дашкевич. Він без реверансів і пом'якшень розкрив механізми замовчування та спотворення ідей публіциста. На жаль, це видання не мало продовження. Новий поштовх у перевиданні творів публіциста дав Науково-ідеологічний центр ім. Д.Донцова, який очолює один зі знавців українського міжвоєнного періоду Олег Ба-

ган. Власне під його та Ярослава Радевича-Винницького редакторством вийшов том літературної есеїстики Д.Донцова у серії «Вісниківська бібліотека». Повернення творчості Д.Донцова свідчить про суспільний інтерес до його ідей.

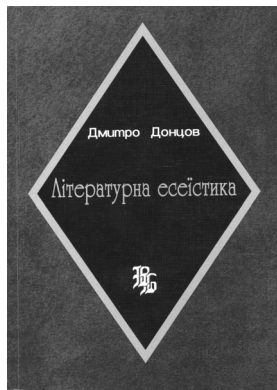
«Хто пише кров'ю і закликами, той хоче, щоб його не читали, а зачували напам'ять» (Фрідріх Ніцше, «Так казав Заратустра»). Ці слова могли б стати епіграфом до писань Д.Донцова. Молодь січового руху й УПА сприймала ідеологію чинного націоналізму як таку, що допомагає українцеві усвідомити своє місце на землі. Для вступу в ОУН «послушник» мав скласти іспит із кількох праць Д.Донцова, серед яких були й літературознавчі. Його роботи ідейно сформували українське міжвоєнне покоління.

Особливу роль у своїх культурологічних та політологічних роздумах він відводив літературі. Літературознавча концепція у Д.Донцова теж націотворча. Однак є потреба наголосити на тому, що його ідеї формування нації досить далекі від сентиментального українофільства, пафосного заспіву, шароварщини. Його часто звинувачували і продовжують йому закидати патетику, поверховість та штучне притягування ідей, крім того, опоненти намагалися показати, що автора цікавила не естетика твору, а його ідеологія. Усі ці

тези є у статті Ю.Шереха «Донцов ховає Донцова». Критичні зауваження висловлював Д.Донцову У.Самчук та інші діячі. Аби зрозуміти Д.Донцова і його опонентів, треба розглянути всі роботи зазначеного автора, що друкувалися у «Віснику», «Визвольному шляху», «Українській думці», часописах «Patriot», «Гомін України», «Українець», «На варті» та ін. Принаймні том «Літературної есеїстики» (ліва частина матеріалів, уміщених тут, друкувалася в «Літературно-науковому віснику») дасть можливість читачеві скласти досить повне уявлення про Д.Донцова і його літературознавчу концепцію.

Матеріали у виданні розміщено за хронологічним принципом. До кожного є коментарі. Наприкінці тому вміщено словник рідковживаних лексем та переклад іншомовних слів і виразів.

«Літературна есеїстика» Д.Донцова складається з шести розділів: «Ранні статті», «Есеїстика вісниківського періоду», «Правда прадідів великих», «Поетка вогняних меж: Олена Теліга», «Туга за героїчним» та «Вибрані статті післявоєнного періоду». Відкриває том вступна стаття С.Квіта – дослідника та пропагандиста творчості Д.Донцова, якого передусім цікавить проблема Донцова та його оточення, критична рецепція публіциста: «Донцовська літературна критика есеїстична, така, що спирається на смак і почуття. Його аргументи бувають ефемерними, проте завжди слухними, дотичними до сутності проблеми» [1; 7]. Парадоксальність суджень критика С.Квіта

ілюструє на прикладі його потрактування Марка Черемшини, усупереч усталеним оцінкам він назвав цього письменника «несвідомим іроністом» [1; 8]. У вступній статті роз'яснено донцовський світогляд. Імпонує, що дослідник заторкнув проблему естетизму в поглядах публіциста, а також показав його розуміння модерністичних тенденцій у літературі, відкритість та, повторює, парадоксальність мислення, що давало можливість побачити явища у незвичних ракурсах.

Вагому частину в обговорюваному томі займає шевченкознавча тематика. Для Д.Донцова Шевченко – це поет, що пробуджує, але «компактна більшість, яка є найнебезпечнішим ворогом правди і справедливості» [1; 20], затуляє вуха, бо, почувши його голос, треба змінювати щось у власному житті, тому значно легше прикритися пишними святкуваннями ювілею поета, уникнувши чину, до якого той кличе. Потрактування Шевченка Д.Донцовим є парадоксальним. Критик прагне показати можливості поета в націстворенні, розкриває нові грані його творчості: «Поета зачесано і напарфумовано. З письменника, в поезії котрого бриніли ще нотки незатихлої боротьби, зроблено апостола миру і любові. Замість шнура від дзвона набата вложили йому в руки ліру, з котрою його різблять і малюють; стиснуті в кулак руки зложено нахрест, як у святого! З поета, вірші котрого своєю силою і міццю пригадують “Мазепу” – симфонію Ф.Ліста, стараннями компактної більшості зроблено сентиментального співця на мелодію “Де згода в сімействі...”» [1; 23]. Д.Донцов прагне очистити постать поета від міщанського побутового пороку, насамперед – це випадок проти українофілів. У іншій статті «Шевченко і наша генерація» Д.Донцов пише про «акти лицемірства» політиків під час шевченківських свят. Сказане публіцистом залишається актуальним і нині.

Творчість Д.Донцова на тлі тогочасної публіцистики виділяється особливою емоційністю вислову. Рецензуючи свого часу одну з робіт цього автора 1913 р., М.Зеров, попри незначні критичні зауваження, зазначив: «А поки що подякуємо йому [Д.Донцову. – Б.Л.] за постановку питання, – постановку гостру і позначену печаттю безперечного публіцистичного хисту» [2; 149]. Імпульсивність письма сполучається у Д.Донцова з прагненням віднайти волонтаристичного, динамічного персонажа. Це давало сильні у сугестивному сенсі тексти. Герой і автор у публіциста часто постають як одне ціле (тут найкращим доказом слугують матеріали, присвячені Лесі Українці та Олені Телізі). Завдяки акцентові на вольових якостях персонажа, прописуванню в інтелектуальному просторі героїзму Д.Донцов цілісно вибудовував власну літературно-критичну систему.

Жодна з тез Д.Донцова не звучить двозначно. Переконаність та імпульсивність – це основні характеристики його письма: «Довгі роки перед нею [Леся Українкою. – Б.Л.] жили в нас мріями, як в'язень, що марить у тісній камері про вікна без ґрат і двері без колодок, не маючи сили, ні відваги пере-

творити сон у дійсність. Поезія Лесі Українки була пробудженням закованого у ланці, засудженого на смерть раба, зірваного з ліжка важкими кроками сторожі, що прийшла його брати на страту; крик зацькованої, як дикий звір, нації, що своєю елементарною силою нагадував *au armes!* 1793-го року або знаменитої статуї Родена тої самої назви. Її поезії се був крик нової нації, що нарешті відзискала в собі абсурдну, спонтанну волю до чину, ентузіазм *morituri* і фанатичну віру в велике чудо» [1; 78]. Захоплюючись філософією А.Шопенгауера, його волонтаризмом, публіцист знаходить їхні вияви й у творчості Лесі Українки. Концептуальна заданість есеїв Д.Донцова є очевидною. Кожний із них відповідає його генеральній ідеї, що обстоює динаміку, жагу, стремління: «Для неї [Лесі Українки. – Б.Л.] мета вольового зусилля не в максимумі почуття задоволення, але в нормальнім виявленню життєвої активності, життєвої енергії. Не гедоністична лише чисто енергетична мотивація волі є підставою її світогляду» [1; 83]. Та попри таку позірну еkleктику читач не відчуває штучності висновків чи пристосування художнього матеріалу до теорії (ідеології).

На окрему увагу заслуговує стаття «Про “молодих”», що написана у формі літературного огляду й відповідає донцовській концепції. Усі твори тут оцінюються крізь призму волонтаризму, що не сприймається беззастережно. Особисто я не поділяю погляду на поезію Павла Тичини як його поетичну нещирість. З багатьох приводів можна дискутувати, але, говорячи про загальний клімат художнього письма «молодих», автор доходить висновку, що у їхній творчості панує «безпомічно-прекраснодушна філософія» [1; 119]. Подібна критика, очевидно, слугувала вагогим поштовхом для тодішніх літераторів. Різкість вислову нагадує Франкову оцінку молодомузівців, яких він назвав «плаксами» [5; 288], або його пропозицію декадентам називати себе «істериками» [4; 121]. Критична гострота у Д.Донцова не виходить за межі дозволеного, як це часто трапляється в сучасній критиці. Він не тільки заперечує, а й підказує: «Не думати поняттями, але образами і шукати ритму, відповідного до змісту, а не навпаки. Говорю се до тих, що чують в собі внутрішню спорідненість з нашою тривожною, парадоксальною, хвилюючою і, дійсно, глибоко поетичною епохою. Хто ж серед них буде аеролітом, що заблукав у наш час з далеких просторів давно відшумілої доби, тому, звичайно, ніщо не допоможе» [1; 121].

Переважає більшість проблем, що їх порушував Д.Донцов, не втратили своєї актуальності й нині. Наприклад, поділ українського суспільства на козаків і свинопасів – це символ, що не зникає: «Хто любив землю через кров і предків, того амбіцією було не випускати спадщини предків з рук. Хто любив її з утилітарних причин (“аби добра була для городу”), той сю спадщину легко випускав – за обіцянки, за миску сочевиці» [1; 155]; або: «Селюхи, міщани, буржуа – коли б лиш їм давали спокій за їх мурами чи в їх громаді, охоче порозумівалися з кожним новим паном землі і великих доріг» [1; 165]. На антагонізмі двох типів людей, двох типів літерату-

ри, двох типів світобачення і ґрунтується літературно-критичний метод Д.Донцова.

Не був байдужий публіцист і до російської літератури, порівнюючи її центральних героїв із героями європейських літератур, дійшовши висновку, що «західна література проповідувала самоутвердження одиниці, момент волі, чинного формування хаосу, стремління вгору, шляхетність і порив... Російська – заперечення волі, деперсоналізацію, загальну нівеляцію, примітивізацію потреб, хаос, нірвану, без руху і бажань, без пристрастей...» [1; 276]. Європоцентризм – одна з домінантних рис творчості Д.Донцова. Під ним він розумів не тільки відрив од просвітництва, а й уникання всього вульгарного, простацького, низького (не плутати з низовим).

Чи не найсильнішою у книжці є збірка есеїв про творчість О.Теліги під назвою «Поетка вогняних меж: Олена Теліга». Читаючи цю частину тому, відчуваєш любов Д.Донцова до поетично сильного вислову: «Перше, що кидається в вічі читачеві в поезії Олени Теліги, – це гімн інстинктивному, нестримному життєвому пориву, гімн бурхливій радості життя, росту пробудження молодості <...> Гаряче пульсуюче бажання жити; бажання, яке, здається, зараз розірве зовнішню скорлупу, всі рамки, що його стримують, і вибухне назверх. Чи то п'яним шампаном адорації, захоплення, любові; чи вихром танцю, пригоди, одчайдушним чином, ударом бича, твердим картаючим словом або кличним дзвоном» [1; 410]. Д.Донцов протиставив поезію О.Теліги «хуторянському» стилю.

Не оминув публіцист і проблеми зради, протиставляючи О.Телізі радянських поетів Сосюру, Рильського, Тичину, назвавши їх «партачами життя»: «Партачі життя є завжди елітою, незмінно після всіх завірюх біля нових тронів – все одно яких володарів, з енергією, не зужитою на абсурди якоїсь ідеї, відштовхуючи навіть тих, що всі свої сили віддали власне цьому, нарешті тріумфуючому абсурду» [1; 418].

Цінним в есеїстиці Д.Донцова є синтез мистецтв. Часто як ілюстрацію до певного психологічного стану людини (письменника) або нації автор використовує живопис, скульптуру. Показово, що публіцист намагався увести до українського контексту творчість Марії Башкирцевої. Д.Донцова захопив її егоцентризм, що не має нічого спільного з дрібничковим виставлянням напоказ свого «Я», її потяг до величного. Мислитель досить

високо оцінив мистецьку спадщину М.Башкирцевої, постійно наголошуючи на її українському корінні, таким чином націоналізуючи мисткиню. Це ще раз свідчить про намагання Д.Донцова показати величне не тільки в українському письменстві, а й у культурі загалом.

Окремо варто сказати про післямову О.Багана, в якій показано становлення Д.Донцова, його стосунки з ОУН і Є.Коновальцем. Тут постать редактора ЛНВ постає як центральна в культурному процесі міжвоєнного періоду. Проте ця післямова важлива передусім тому, що О.Баган зумів окреслити вплив Д.Донцова на тогочасну українську людину, показав оригінальність його ідей: «Та найважливіше, що журнал став ядром зародження і розвитку нового духу, нового стилю в українському культурно-національному мисленні, і, насамперед, це відбулося завдяки повновартісній реалізації багатогранного таланту Дмитра Донцова як редактора, концептуаліста, полеміста, ерудита, блискучого публіциста й есеїста. Настрій впертості й оптимізму, град несподіваних і влучних цитувань, імпульсивна стилістика мови, глобальні узагальнення і смілива стратегія ідейного наступу, категоричні полемічні тиради проти опонентів й загальна електризуюча динаміка думки і слова – все це вибухнуло раптово перед українською людиною, як цілком незваний, незвичний і пориваючий світ нових вражень і візій» [1; 669]. Саме завдяки Д.Донцову українська гуманітаристика відбулася як така, що цементує націю. Його письмо мало наступників. Автором, який успадкував ідеї Д.Донцова, його світовимір, відвертість і динамізм мислення, був Валентин Мороз. Він у 70-ті рр. XX ст. осучаснив донцовську методику в есеях «Мойсей і Датан», «Серед снігів», «Хроніка опору» та ін.

Що намагався сказати Д.Донцов українцями? Він наголошував, що свобода не дається – її беруть, володіння цією свободою, навіть якщо вона вже в тебе в руках, передбачає постійний її захист, бо «найбільше гнітять того, хто найменше вимагає». Польський історик ідей Лешек Колаковський писав: «Природним законом деспотизму є моральна інфляція, котра стає причиною того, що роздавач благ вимагає платити дедалі дорожче, якщо суспільний тиск не змусить його зробити знижку» [3; 47]. Деспотія, як і демократія, постійно прагне саморозширення. Відтак письмо Д.Донцова не втрачає актуальності. Ця книжка має стати настільною для тих, хто бачить свободу сенсом свого життя.

Л і т е р а т у р а

1. Донцов Д. Літературна есеїстика / Д.Донцов. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009.
2. Зеров М. Д.Донцов. Модерне москвофільство / М.Зеров // Зеров М. Українське письменство. – К.: Основи, 2003.
3. Колаковський Л. Тези про надію і безнадійність / Л.Колаковський // Критика. – 2010. – Ч. 5–6.

4. Франко І. Доповіді Міріама / І.Франко // Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 29.
5. Франко І. Привезено зілля з трьох гір на весілля. Молода муза / І.Франко // Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37.

Богдан ПАСТУХ,

кандидат філологічних наук,

Львівський національний університет ім. Івана Франка